

שבועה בזמן הזה

מסכת שבועות דף לח עמוד ב

היכי משבעינן ליה? אמר רב יהודה אמר רב: משביעינן אותו בשבועה האמורה בתורה, דכתיב: ואשביעך בה' אלהי השמים. אמר ליה רבינא לרב אשי: כמאן? כרבי חנינא בר אידי, דאמר: בעינן שם המיוחד! אמר ליה: אפי' תימא רבנן, דאמרי: בכינוי, ונפקא מינה - צריך לאתפושי חפצא בידיה

מהגמרא עולה, כי שבועת הדיונים נעשית בשם או בכינוי, ובנקיטת חפץ. אחיזת ספר מקודש, משמעותה שהנשבע מעיד עליו את הקב"ה – שמכוחו התקדש החפץ - על נכונות השבועה¹.

א. המגמה למעט בשבועות ושורשיה

חומר איסור שבועה הביא במשך הדורות למיעוט השימוש בה. רש"י בסוגייתנו² כותב: "ובדורותינו בטלו הראשונים שבועה דאורייתא לפי שענשה גדול. ותקנו לגזור עליו 'ארור' בעשרה. והא אמרן ארור - בו שבועה". יסוד הדברים כבר בדברי הגאונים: "ועתה נהגו רבותינו שלא להשביע בשם המיוחד שהעולם לוקה והעונש רב"³. הטור⁴ מביא את דברי רש"י ומוסיף: "וכן כתב הרמ"ה מכי אתו רבנן בתראי דבתר תלמודא נהוג לאישתבועי בגזירה. כדאמרינן ארור בו שבועה משום דחזו דשבועה בשם אלהים טפי ענשה. מיהו אידי ואידי צריך ליה לאנקוטי ס"ת בידיה": לדעת המבטלים יש לבטל גם שבועה דרבנן, ולהחליפה ב'ארור' שהוא פחות חמור, למרות שעדיין יש להזכיר שם או כינוי⁵. לעומת זאת החתם סופר⁶ סובר שתקנת הגאונים כללה השמטת שם וכינוי. החתם סופר מאריך להוכיח את ההכרח להימנע משבועה. הרי חלק מראיותיו:

א. "אמר להם הקדוש ברוך הוא לישראל לא תהיו סבורים שהותר לכם להשבע בשמי אפילו באמת אין אתה רשאי להשבע בשמי אא"כ יהיה בך כל המדות האלו (דברים י) את ה' אלהיך תירא שתהא כאותן שנקראו יראי אלהים... אתה מפנה עצמך לתורה ולעסוק במצות ואין לך עבודה אחרת... ובו תדבק... אם יש בך כל המדות האלו - אתה רשאי להשבע ואם לאו אין אתה רשאי להשבע. מעשה בינאי המלך שהיו לו ב' אלפים עיירות וכולם נחרבו על שבועת אמת... מה הנשבע באמת כך הנשבע על השקר עאכ"ו"⁷.

¹ ניבי תלמוד, פרופסור נחום רקובר.

² ד"ה בספר תורה.

³ משפטי שבועות לרב האי גאון פתיחה.

⁴ חושן משפט הלכות טוען ונטען סימן פז

⁵ פרישה שם ס"ק לה.

⁶ חו"מ סימן עא.

⁷ במדבר רבה פרשת מטות פרשה כב

ב. "רבים חושבים, כי הנושא השם לשוא לא עשה עבירה גדולה. ואני אראה להם כי היא קשה מכל הלאוין הבאים אחריו. כי הרוצח והנואף, שהם עבירות קשות לא יוכל כל עת לרצוח ולנאוף, כי יפחד. ואשר הרגיל עצמו להשבע לשוא, ישבע ביום אחד שבועות אין מספר. וכל כך הוא רגיל בעבירה הזאת שלא ידע שנשבע. ואם אתה תוכיחנו למה נשבעת עתה, אז ישבע שלא נשבע מרוב רגילותו בה, כי לפני כל דבור שידברו יקדימו השבועה, והוא להם לשון צחות. ואילו לא היה בישראל רק זאת העבירה לבדה, תספיק להאריך הגלות ולהוסיף מכה על מכותינו. ואני אראה שגעונים, כי הרוצח, אם רצח אויבו, מלא תאוותו בנקמתו. גם הנואף כן לפי שעתו, והגונב מצא הנאות לצרכו, ועד שקר להתרצות או להתנקם. והנה הנשבע לשקר בכל עת שאין עליו שבועה, הוא מחלל שם שמים בפרהסיא בלא הנאה שיש לו⁸ :

אמנם רוב הדברים המובאים מוסבים על שבועות שקר או שווא, אולם הדוגמאות של הראב"ע כוללות למשל את השבועה שלא לאכול שעבר עליה יהונתן בתום לב ונלכד בגללה. החתם סופר מבין שכוונתו לאסור שבועת אמת משום חשש שבועת שקר.

ג. הָלֵל כְּאִשֶּׁר לְכָל מִקְרָה אֶתְד לְצַדִּיק וְלִרְשָׁע לְטוֹב וְלִטָּמָא וְלִטְהוֹר וְלִזְבֵּחַ וְלֹאֲשֶׁר אֵינָנו זִבְחֵי כְּחֻטָּא הַנִּשְׁבָּע כְּאִשֶּׁר שְׂבוּעָה יֵרָא⁹ :

"מה שמסיים "נשבע ואשר שבועה ירא" - קשה מאוד להולמו :
חדא : אם הכוונה אשר נשבע לשקר - אין לך חוטא גדול מזה כדאיתא סוף יומא ובמס' שבועות.
לשבועת שוא הוא מן החמורות ונאמר בו לא ינקה וכל העולם כלו נזדעזע עליו וכבר הזכיר חוטא ומה לו להזכיר נשבע?

ותו : "אשר שבועה ירא" מה לשון "ירא"? ההיפך מנשבע הוא אשר אינו נשבע ..
והיותר קשה : דעיקר חסר מן הקרא דהול"ל : 'אשר נשבע לשקר' ואיך סתר ואמר 'הנשבע' סתם?
אע"כ קרא מיירי מהרגיל להשבע באמת ואיננו בגדר חוטא. 'ואשר שבועה ירא' - פורש עצמו מלשבע כלל אפי' באמת שלא יבוא ח"ו לידי שבועת שקר¹⁰ .

ד. " "ובאה אל בית הגנב" - זה הגונב דעת הבריות, שאין לו ממון אצל חבירו וטוענו ומשביעו, "ואל בית הנשבע בשמי לשקר" - כמשמעו, "ולנה בתוך ביתו וכלתו ואת עציו ואת אבניו" - הא למדת, דברים שאין אש ומים מכלין אותן - שבועת שקר מכלה אותן. אם אמר איני נשבע - פוטרין אותו מיד, ואם אמר הריני נשבע - העומדין שם אומרים זה לזה : "סורו נא מעל אהלי האנשים הרשעים האלה"¹¹. רש"י מבאר מדוע גם המשביע נקרא רשע : "ששניהן נענשין בה

⁸ אבן עזרא שמות פרק כ פסוק ז

⁹ קהלת פרק ט פסוק ב

¹⁰ שו"ת חתם סופר חלק ה (חושן משפט) סימן צ.

¹¹ לט, א.

שלא דקדק למסור ממנו ביד נאמן ובאו לידי חלול השם¹². אולם טעם זה אינו תקף לגבי לווה, שאין לו יכולת ברירה רבה בבחירת המלווה, ולפיכך מצאנו טעם נוסף לחומרת מעשה המשביע: "כיון שזה רואה שהוא מוכן לישבע, הוה ליה להשוות עמו באופן שלא יגרום שהשבועה תצא מפיו של זה על ידו, והוא לא עשה כן אלא תבע השבועה¹³": החתם סופר סבור שתוספת הטעם של הסמ"ע, נועדה לכסות גם שבועת אמת.

ה. "המפקיד אצל חבירו בהמה או כלים, ונגנבו או שאבדו, שילם ולא רצה לישבע¹⁴". הרי שראתה המשנה כסביר מצב שבו שומר ישלם למרות שהוא פטור, כדי להימנע משבועה. אפילו שכיר, הנשבע ונוטל, עלתה הצעה שנפטור אותו משבועה, כי "איכא למיחש בכדי חייו, דהא איכא אינשי דפרשי משבועה ואפילו בקושטא לא בעי לאשתבעי¹⁵".

ו. "דברייטא אמרין בין זכאי בין חייב - למומי לא תיעול¹⁶". השולחן ערוך¹⁷ מביא את דברי רש"י כדעה: "יש אומרים שבדורות אחרונים ביטלו שבועה בשם, לפי שענשה גדול, ונהגו להשביע בארור". ובבית יוסף¹⁸ הביא שהרי"ף והרמב"ם¹⁹ חולקים על כך. נראה שכך דעתו. הפרישה²⁰ מוכיח שכן גם דעת הטור, אע"פ שגם הוא הביא את דברי הגאונים ורש"י: "לא בטלה השבועה - שהרי כתב באבן עזר סוף סימן צ"ו דהאידינא נהגו דמשביעין את האלמנה בבית דין ומפרש שם ... שבית דין משביעין אותה בשם שהיא חמורה ו... כתב בשם ר"י דהאידינא משביעין אפילו אלמנה דמוריא התירא - בבית דין". המחלוקת תלויה בין השאר בהבנת סוגיה במסכת תמורה, הדנה בחיוב מלקות על שבועה:

¹² רש"י לט, ב ד"ה חלה על שניהם.

¹³ סמ"ע סימן פז ס"ק סא.

¹⁴ בבא מציעא לג, ב.

¹⁵ ר"ן סוף דף כה עמוד ב מדפי הרי"ף.

¹⁶ ויקרא רבה פרשת ויקרא פרשה ו. אמנם שם מופיעה אמרה זו לאחר סיפור על אחת שנשבעה לשקר בטעות, ואבדה את בניה.

¹⁷ חו"מ הלכות טוען ונטען סימן פז סעיף יט

¹⁸ שם ס"ק יט

¹⁹ החתם סופר הראה בתשובות הרמב"ם מובאה לתקנת הגאונים, אולם נראה שאין דברים אלו מתשובות רמב"ם במקור (מובא בהלכה ברורה לח עמוד ב ציון ר בשם המהדיר).

²⁰ חושן משפט סימן פז ס"ק לה.

"אימר: אפילו שבועת אמת! בהדיא כתיב: 'שבועת ה' תהיה בין שניהם'. אימר: הני מילי - לפייס את חברי, אבל מילקא - לילקי! לא מצית אמרת, דהכתיב: 'ובשמו תשבע'. ההוא מיבעי ליה לכדרב, דאמר רב גידל אמר רב: מנין שנשבעין לקיים את המצות - שנאמר נשבעתי ואקימה לשמור משפטי צדקך! הכתיב קרא אחרינא: 'ובו תדבק ובשמו תשבע'²¹."

נראה שהמסקנה היא ששבועת אמת מותרת לכתחילה, אולם החתם סופר סבור שרק עונש מלקות נשלל, אולם אין להישבע לכתחילה.

ב. בשמו תשבע – ציווי או היתר

לאור כל האמור יש לשאול מהו האמור 'ובשמו תשבע'. נביא בקצרה מקור אחד בעניין זה: "דרכן של בני ישראל, להפסיד ממון עצמן, ולעשות כל טצדקי שלא לישבע אפילו באמת ... וכה"ג הפליא, הפלא ופלא, בספר קנאת סופרים שם, על הבנת כמה גדולים בשיטת הרמב"ם, שהשבועה כשהיא לצורך, דהיינו בשנתחייב בה בב"ד, מ"ע לעשותה, וחובה לישבע בשמו ית', דמאין יצא להם לייחס אל הרב, כי הך סברא, שאם נתחייב שבועה בב"ד, ולא ירצה הוא לישבע, אפילו על דבר אמת, ובחר לשלם, כעברין על מ"ע יחשב, דדא ודאי סברא זרה היא מאד, לא יכילנה הרעיון ... - ובזה הסיב דעת הרמב"ם, דהמצוה שמנה לישבע בשמו, היינו שאם רצונו לישבע, תהא השבועה בשמו לבד, ולא בשם זולתו ... - וכה"ג פי' הרדב"ז, את כוונת הרמב"ם, לפי פי' הכסף משנה שם בדבריו עיין שם²²."

שבועות מצויות בימינו וניסוחן

בימינו שבועה רשמית מצויה בעיקר בכתובות ספרדיות²³, בצבא ובכנסת. כבר נהגו חיילים דתיים לומר ב'השבועה': 'אני מזהיר'. יש שסוברים²⁴ שאין בכך צורך. הרי חלק מן הדברים:

"נראה שדבריו של החת"ם סופר לא באו לשלול שבועת זירוזין ... מעבר לכך, בנידון דידן אין מדובר על שבועה בשם ה', ושבועה ללא שם ה' חמורה פחות משבועה בשם ה'. ועוד נראה לומר שעיקר דבריו של החת"ם סופר הם בשבועות במסגרת בית הדין שמורים לאדם להישבע. לכן הפת"ש מביא את דבריו על דברי המחבר, האומר שהדיינים צריכים להפציר בבעלי הדין שיחזרו בהם על מנת שלא יגיעו לחיוב שבועה ...

סיכום

א. השבועה הייתה מקובלת ונפוצה בימי התנ"ך, כשמדובר בנושאים בעלי חשיבות, ולא מצאנו הד של הסתייגות מנוהג זה בנושאים אלו.

ב. נדרי זירוזין או שבועת זירוזין מותרים ואף מומלצים על ידי חז"ל והפוסקים.

²¹ מסכת תמורה דף ג עמוד ב.

²² שו"ת מנחת יצחק חלק ד סימן נב.

²³ "נשבע שבועה חמורה בתקיעת כף על דעת המקום ברוך הוא ועל דעת הנשבעים באמת לאשר ולקיים את כל הכתוב עליו בשטר כתובתא דא בלתי שינוי ותמורה ותחבולה כלל ועיקר".

²⁴ הרב בניהו ברונר, 'שבועת אמונים לצה"ל', צוהר, יא.

ג. בקהילות ספרד נהגו להשביע את החתן בכתובה ולעתים אף את הכלה, ועדיין רבנים רבים מקפידים לשמר את המנהג הקדום הזה.

ד. שמירת חוקי המדינה היא חיוב הלכתי, ושירות בצבא הוא מצוה.

ה. המנהג לא להישבע אפילו על אמת על פי דברי החת"ס סופר הוא במסגרת בית הדין ועל פי קביעתו של בית הדין, ואינו נוגע לשבועת זירוזין או לצרכים מיוחדים, וכן אינו נוגע לשבועה שהאדם נשבע ביוזמתו.

ו. קיימת בעיה בהיבדלות מן הציבור כשהדבר אינו מהווה בעיה הלכתית, ובמיוחד במקום שיש בו חשש לחילול השם.

ז. היה מקום לתקנה של סמכות הלכתית עליונה בעניין זה כפי שתיקנו בקהילות רבות להשביע חתן בכתובה. ניתן לגזור גזירה שווה בין שלום בית לשלום מלכות.

ח. כל זמן שאין תקנה קבועה, לענ"ד יש להורות לחיילים שהם רשאים להישבע ללא חשש איסור".

יש החולקים על ההשוואה בין כתובה לשבועה צבאית. בין הנימוקים להחמיר בצבא: מאחר שלשון השבועה הצבאית היא: 'לציית לכל הפקודות וההוראות הניתנות על ידי המפקדים והמוסמכים', "דבר סביר ביותר הוא שיהיו פקודות שחייל במהלך שירותו לא יקיים במלואם.. אמנם יש מקום לומר שהחייל מתכוון שהוא נשבע למלא את הפקודות בהתאם לסטייה המקובלת בקרב החיילים וכדו'. אולם כיצד ניקח סיכון בענייני שבועה החמורים... ולכן.. יש להמשיך בנוהל המקובל בצבא שחיילים דתיים מצהירים **ולא נשבעים**²⁵. לדעה זו אין חשש של פרישה מן הציבור וחילול ה', כיוון שהכול מבינים שזהו צורך לגיטימי של הציבור הדתי.

²⁵ הרב יוסף צבי רימון, 'צהר', תגובה לרב ברונר.

<http://asif.co.il/download/kitvey-et/zor/zhr%2013/zhr%2013%2013.pdf>

גם לגבי כתובה, למרות המקורות שמביא הרב ברונר, שמעתי מפי אחד מרבתי, שהוא משתמט מלערוך קידושין בהם מוזכר לשון שבועה בכתובה מחשש להכשיל את החתן. י.פ.